

ПЕРЕКЛАД ЯК ДІЄВА ОДИНИЦЯ МІЖЛІТЕРАТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Ольга БІЛОУС, Олександр БІЛОУС (Кіровоград, Україна)

Вивчення процесу взаємодії літератур споріднених і неспоріднених народів постає одним з найбільш плідних дослідницьких напрямків у сучасній філологічній науці. З ним органічно пов'язана проблематика засвоєння літературного досвіду крізь призму втілених у ньому концепцій взаємодії різних культурних явищ, тенденцій, закономірностей, традицій. Ідеться про національне, з одного боку, і глобальне значення цієї парадигми – з іншого, що визначає рівень необхідності природної рецепції художньої спадщини найбільш активних носіїв тієї чи іншої культури. За природних умов відбувається таке результативне сприйняття фактів та подій, коли процес рецепції містить орієнтацію на

системну інтерпретацію, що є одним з максимально активних шляхів збагачення гуманістичного змісту кожної національної літератури. Цей напрямок є виявом не тільки інтенсивності чину, тобто дієвості, але й плодотворної її констатації – домінанти перекладу.

Ключові слова: домінанта перекладу, природна рецепція, рецепційний процес, переємність літературного досвіду, нарратив, образність, парадигма, прафеномен.

Studying the process of links-formation between literatures of related and unrelated nations is one of the most rewarding research topics in contemporary philology. Organically adjacent to it are the problems of literature experience absorption through the prism of implemented concepts explaining the interrelations of various cultural phenomena, trends, regularities, and traditions. This paradigm involves both national categories and global meanings. On the other hand it confirms the necessity of natural reception of the artistic heritage of the most active representatives of any culture. Under natural conditions effective perception of facts and events take place when the process itself brings out some hints for systemic interpretation which is one of the most active ways to enrich humanistic content of every national literature. This approach is not only manifesting intensive character of order, i.e. effectiveness, but also some fruitful statement – dominants of translation.

Keywords: dominant of translation, natural reception, reception process, literature experience continuity, narrative, imagery, paradigm, pra-phenomenon

Изучение процесса взаимодействия литератур родственных и неродственных народов становится одним из наиболее плодотворных исследовательских направлений в современной филологической науке. С ним органически связана проблематика усвоения литературного опыта сквозь призму воплощенных в нем концепций взаимодействия различных культурных явлений, тенденций, закономерностей, традиций. Речь идет о национальном, с одной стороны, и глобальном значении этой парадигмы – с другой, что определяет уровень необходимости естественной рецепции художественного наследия наиболее активных носителей той или иной культуры. При естественных условиях происходит такое результативное восприятие фактов и событий, когда процесс рецепции включает в себя ориентацию на системную интерпретацию, что является одним из максимально активных способов обогащения гуманистического содержания каждой национальной литературы. Это направление – проявление не только интенсивности чина, иными словами, действительности, но и плодотворной ее констатации – доминанты перевода.

Ключевые слова: доминанта перевода, естественная рецепция, рецепционный процесс, преемственность литературного опыта, нарратив, образность, парадигма, прафеномен.

Творчість Т. Шевченка посідає чільне місце в історії німецько-українських літературних взаємин [2]. Вона є розгалуженою, багаторівневою структурою, наповненою духовним змістом. Однак, тема “Тарас Шевченко і німецька література” – це ще й досі концепт, нееквівалентний інонаціональним координатам, на основі яких вершинна модель української художньої думки пізнана, освоєна передусім завдяки перекладу (*об’єкт*). Це стосується й вивчення тем “Іван Франко і німецька література” та “Леся Українка і німецька література”. Проте в утвердженні тенденцій, найсуттєвіших для рецепції української літератури в Німеччині, визначальну роль відіграв саме Т.Шевченко. Поет своєю манерою письма, художнім матеріалом був завжди в українській стихії. На цей аспект звернули увагу переважна більшість представників німецькомовної перекладацької школи та критики – Й. Г. Обріст, К.-Е. Француз, В. Умлауфф фон Франквел, Ю. Віргінія, Ф. Штайніц, А. Зеліб, А. Курелла, Е. Вайнерт, П. Кірхнер, Е. Вінтер та ін. Примітний факт: навіть у тих випадках, коли вони інформували громадськість Німеччини про досягнення інших українських авторів – Марка Вовчка, Г. Квітки-Основ’яненка, Ю. Федьковича, М. Коцюбинського, О. Кобилянської, Лесі Українки, В. Стефаніка – неодмінним було звернення до спадщини Т. Шевченка (*актуальність*).

За порівняно короткий період “входження” Т. Шевченка у свідомість німецькомовного читацького загалу досягло на рівні перекладу своєї результативної значимості. Якщо інформаційна фаза (первинна) рецепційного процесу виявила узагальнену оцінку щодо тенденцій доби, тематичних обріїв українського письменства та його поезики [3, с. 56], то переклад як вторинна фаза сприйняття літературного факту значною мірою є її наслідком. До неї належать передусім німецькомовні інтерпретації поезій Тараса Шевченка, що ілюструють активність або пасивність переємності літературного досвіду та його традицій. Їхній характер проступає з творчої лабораторії таких перекладачів, як Іван Франко, Остап Грицай, Гедда Ціннер, Ганс Кох, Юлія Віргінія, Ганна-Шарлота Вуцкі, Марія Мірчук, Гюго Гупперт, Альфред Курелла, Еріх Вайнерт, Артур Бош та ін. Як українські, так і німецькі пропагандисти Шевченкової творчості довели, що переклад виступає дієвою одиницею міжлітературних зв’язків (*предмет*). Він впливає на співвідношення об’єктивних і суб’єктивних начал, що позначаються на процесі засвоєння матеріалу реципієнтом. Відомий словацький компаративіст Д. Дюришин слушно зауважив про переклад як форму міжлітературної рецепції: “...переклад зумовлений не тільки об’єктивними факторами –

конкретно-історичним літературним каноном, нормативною дією, але й суб'єктивними – поетикою самого перекладача” [1, с. 159].

Підтвердженням цієї тези можуть служити переклади двох поезій Т. Шевченка, які вперше виявив 1970 року М. Зимомря. Йдеться про твори “Ой люлі, люлі, моя дитино” (1848) та “Зацвіла в долині” (1849), що побачили світ на сторінках журналу “Magazin für die Literatur des In- und Auslandes” (Журнал вітчизняної та зарубіжної літератури) від 7 липня 1888 року [6, с. 107]. Перекладач виступив під криптонімом “М. Н.”, який досі не вдалося розшифрувати. До речі, такий криптонім належав Міхаелю Габерландту, автору змістовної повісті “Дух давніх індіанців”. Проте нема підстав приписувати йому авторство таких художньо довершених інтерпретацій Шевченка німецькою мовою. В них містяться рядки, які адекватно звучать у зіставленні з текстом оригіналу. Перекладачеві вдалося відтворити в трансформації внутрішню динаміку Шевченкової думки. Словесні деталі – точні й художньо виразні. Ось приклад з перекладу вірша “Ой люлі, люлі, моя дитино”:

Schlaf mein Kindchen! bist ja meine,
Schlafe Tag und Nacht! Ach suchend
Wandern wirst durch die Ukraine
Uns verfluchend!
Sohn, mein Sohn! Dem Vater nimmer
Fluche! Er vergass der Amme!
Bin ja deine Mutter immer,
Mich verdamme!
Werde ich einst nicht mehr sein,
Zu den Menschen gehe nicht;
Geh 'du in den Wald hinein,
Den er fragt dich nicht.
Wandle dort! Und findest du
Den Massholder dort: so lind
Schmiege dich an ihm zur Ruh,
Denn ich liebte ihn, mein Kind!
Kommst ins Dorf, wo Hütten sind,
Gröm' dich nicht! Und siehst du drin
Eine Mutter mit dem Kind,
Ach, so schau nicht hin!

Вірш “Зацвіла в долині” перекладено частково: замість 33 рядків оригіналу перекладний текст містить тільки 24 рядки. Така прогалина суттєво знизила загальну вартість текстоцентричної парадигми. Адже в тексті оригіналу останні 9 рядків містять квінтесенцію Шевченкового задуму. Крім цього, перекладачеві тут – у порівнянні з віршем “Ой люлі, люлі, моя дитино” – не вдалося адекватно відтворити ліричну контрастність – пошевченківському містку, багаторефлексивну, а також наративно мотивовану образність, метафоричність першотвору. Це підтверджують початкові дві строфи:

Оригінал:

Зацвіла в долині
Червона калина,
Ніби засміялась
Дівчина-дитина,
Любо, любо стало,
Пташечка зраділа
І защебетала.
Почула дівчина... [5, с. 430]

Переклад:

Es blüht, es blüht im Thal
Massholder rot durch den Hain,
Als ob da lachte mit einem Mal.
Ein junges Magdelein.

Lieb ward es, hold und traut,
Ein Vögelein, war erwacht,
Ein Vögelein, das zwitschert laut
Das Magdelein hört's und sucht. [7, с. 441]

Загострення змістових відтінків оригіналу, що є суттю художнього перекладу в інтерпретації М. Н., надало рядкам не поетичне співзвуччя першотвору, а прозову фіксацію думки.

Шевченкові рядки:

Ніби засміялась
Дівчина-дитина.
Любо, любо стало,
Пташечка зраділа

в перекладі набули пасивного забарвлення. Слово “зраділа”, що виражає стрижневе поняття уривка, передано описовим трактуванням “war erwacht” (прокинулася).

Було б доцільно продовжити пошуки інших текстів Т. Шевченка в перекладі М.Н., адже на основі двох цитованих інтерпретацій важко дійти узагальнених висновків про творчу лабораторію згаданого автора як популяризатора української літератури в Німеччині. Однак, не підлягає сумніву: М. Н. був знавцем Шевченкового письма. Його перекладацькі спроби поруч із інтерпретаціями Й. Г. Обріста, В. Умлауффа та К.-Е. Францоу, були помітним кроком у освоєнні поетичної спадщини Т. Шевченка представниками німецькомовної культури. Вони підготували ґрунт для появи більш досконалих перекладів з-під пера Юлії Віргінії на початку ХХ століття.

Перекладацькі роботи М. Н. надруковані у названому журналі під рубрикою “З багатьох мов”. Примітно, що вона відкривається осетинськими народними піснями в перекладі Артура Лайста, дослідника грузинської літератури та шанувальника російської та української культур. Ця публікація свідчила про прихильність редактора журналу Едуарда Енгеля до літератур бездержавних народів у межах Російської імперії. Він періодично інформував громадськість Німеччини про літературне життя в Україні, Грузії, Вірменії, Узбекистані. Кілька позицій присвячені також білоруській літературі, яка переважно розглядалася в контексті російської або польської культурних систем.

Пріоритетні факти з історії німецько-української літературної взаємодії свідчать про те, що впродовж другої половини ХІХ століття творчість Т.Шевченка займала центральне місце в процесі сприйняття української літератури в німецькомовному середовищі. Підтвердженням цього служить маловідома стаття від 11 лютого 1888 року, яка повідомляла читачам “Журналу вітчизняної і зарубіжної літератури” про Ю. Федьковича (1834 – 1888) як “продовжувача традицій Шевченка” [4, с. 136]. Йдеться про єдиний у німецькій пресі відгук на смерть автора поем “Лук’ян Кобилиця” і “Новобранчик”. У некролозі вказувалося, що “український народ оплакує смерть свого видатного сучасного національного поета Федьковича, відомого також як публіциста”.

Зауважимо, що ім’я Ю. Федьковича було знайоме німецьким науковим колам ще з 60 – 70-х рр. Ця заслуга належить насамперед К.-Е. Францоу. Так, у листі від 18 червня 1866 року він висловив свою однозначно позитивну оцінку про творчість Ю. Федьковича як співця буковинського краю, до якого мав безпосередню причетність німецькомовний критик. К.-Е. Француз навчався в Чернівецькій класичній гімназії, у стінах якої активно прилучився до вивчення історії українського народу та його фольклору. У цьому зв’язку доречно згадати, що Ю. Федькович підтримував особисті контакти з такими представниками німецької культури, як художник Р. Роткель, поет Е. Нойбауер, а також з відомими видавцями К. Галлбергером і Ф. Брокгаузом. Не можна не враховувати й тієї обставини, що Ю. Федькович своїми перекладами творів Гете, Шіллера, Гайне, Уланда, а також власними німецькомовними оригінальними поезіями сприяв, як і К. Климкович, зміцненню українсько-німецьких і українсько-австрійських літературних зв’язків. У 1882 році він зробив спроби надрукувати драму “Довбуш” – автопереклад третьої версії цього твору німецькою мовою – в штуттгартському видавництві К. Галлбергера. Про це свідчить лист Карла Галлбергера Юрію Федьковичу від 23 серпня 1882 року [4, С. 309–310]. Перші

переклади Ю. Федьковича з німецької класики (1861) та українських народних пісень (1862), що згадуються К.-Е. Французом у названому листі від 18 червня 1866 року, з'явилися в австрійській пресі на початку 60-х рр.

Перу К.-Е. Францоza належить також найбільш ґрунтовне дослідження Шевченкового доробку, що з'явилося 1871 року під назвою “Українці та їхній співець”. Визначний критик і письменник, автор роману “Боротьба за право” (1881), одного з кращих художніх творів зарубіжного митця про долю українського народу, вперше зробив спробу укласти жанрово-тематичну класифікацію Шевченкових поезій. Критичні судження К.-Е. Францоza не втратили й нині своєї актуальності та літературознавчої вартості. Його авторитет справив благотворний вплив на процес об'єктивних зацікавлень жанрово-стильовою системою української літератури в Німеччині, Австрії, Франції, Болгарії, а також у прибалтійських країнах, де виходили численні періодичні видання німецькою мовою.

Міжкультурні зв'язки, що зазнали за сучасної епохи якісних змін, у своїй основі мають історичні традиції. З ними пов'язані промовисті факти з історії українсько-німецьких літературних відносин кінця ХІХ – початку ХХ століття. Слід зауважити, що йдеться не про локально-ізолювану позицію, а про типологічний ряд, що складає не замкнутий ланцюг з однакових, а радше – спектрально різних ланок, що знаходяться у визначеному співвідношенні. У процесі аналізу взаємодії культурних впливів із національними прафеноменами на особливу увагу заслуговує *шлях просування* певного твору або його автора до читача як реципієнта.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дюришин Д. Теория сравнительного изучения литературы. / Д. Дюришин. – М., 1979. – 318 с.
2. Зимомя М., Білоус О. Опанування літературного досвіду : Переємність традиції сприйняття творчості Тараса Шевченка / Монографія. – Дрогобич : КОЛО, 2003. – 280 с.
3. Коршунов А. М., Мантатов В. В. Теория отображения и эвристическая роль знаков. / А. М. Коршунов, В. В. Мантатов. – М., 1974. – 214 с.
4. Маковей О. Матеріали до життєписі Осипа Юрія Гординського-Федьковича. / О. Маковей. – Львів, 1910. – 336 с.
5. Шевченко Т. Кобзар. / Тарас Григорович Шевченко. – К., 1960. – 538 с.
6. Magazin für die Literatur des In-und Auslandes. – 1888. – Nr. 7. – S. 106 – 112.
7. Magazin für die Literatur des In-und Auslandes. – 1888. – Nr. 28. – S. 441– 442.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ольга Білоус – старший викладач кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: українсько-німецькі міжлітературні зв'язки, історія перекладу, теорія і практика перекладу германських мов.

Олександр Білоус – кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики; декан факультету іноземних мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка; Заслужений працівник освіти України.

Наукові інтереси: теорія і практика перекладу германських мов, історія перекладу, методика викладання перекладознавчих дисциплін.